

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 2 (97)

Нұр-Сұлтан
2022

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан)
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия)
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия)
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан)
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан)
Қасенәлі А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан)
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан)
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан)
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан)
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан)
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ)

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Антропология

Исмагулов О., Исмагулова А. Казахский народ нового Казахстана – прямой наследник насельников с 50-вековой историей на древней предковой казахской земле 4

Археология

Абишева А.А. Балбалы в составе фонда Национального музея РК 12

Этнография

Жайлыбай Д.Ж. XIX-XX ғғ. қазақ халқының неке және отбасылық дәстүрлеріндегі материалдық емес мәдени мұраның көріністері 21
С.Дж. Атдаев. Тигры в историческом прошлом Туркменистана 32
Камунов С.Р. Б. Сарыбаевтың қазақ аспаптарын жаңғыртудағы еңбегі және ҚР Ұлттық музейіндегі коллекциясына берілген сипаттама 51

Филология

Карипбаев Ж. Абай Құнанбайұлы шығармашылығындағы неоклассикалық нәзира дәстүрі 60
Жалмырза А.А. Тіл үйренуде салт сөздерге жүгіну: мақал-мәтелдерді қолданудың кейбір аспектілері 76

Тарих / История

Ақтайлақ Б.Б. Ақмола жеріндегі қуғын-сүргін тарихынан 84

Бейнелеу өнері / Изобразительное искусство

Танымова Е.А. Творчество казахских художников актуального искусства в контексте мирового культурного наследия 92

Музей ісі / Музейное дело

Гиззатов С.М. Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі мен Қытай елі арасындағы мәдени байланыстар 101
Елеусізова Қ.Ж. Ақтөбе облысы өлкетану музейлерінің қазіргі этномәдениетке ықпалы .. 110
Сайлау А., Әубәкір Г. Сыр бойындағы батырлар мұрасы 121

Киелі география / Сакральная география

Кошман Т.В. Культурные объекты оседлой культуры как источник эпохи 129
Төлегенұлы Қ., Кукушкин А.И., Букешова Г. Теңіз-Қорғалжың өңірінің жер-су атаулары: XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы архив құжаттары негізінде 139

CONTENTS

Anthropology

Ismagulov O., Ismagulova A. The kazakh people of new Kazakhstan is a direct successor of the residents with a 50-century history on the ancient anethorial kazakh land 4

Archeology

Abisheva A.A. Balbals as part of the fund of the National museum of the Republic of Kazakhstan 12

Ethnography

Zhaylybay D.Zh. XIX-XX centuries manifestations of non-material cultural heritage in kazakh marriage and family traditions 21
S.J. Atdaev. Tigers in the historical past of Turkmenistan 32
Kamunov S.R. B.Sarybayev's contribution to the modernization of kazakh instruments and description of the collection in the National museum of the Republic of Kazakhstan 51

Philology

Karipbaev Zh. Neoclassical nazira tradition in the work of Abay Kunanbayuly 60

Zhalmyrza A.A. Using paremiology in language learning: some aspects of the use of proverbs 76

History

Aktilak B.B. From the history of repressive policy in Akmola 84

Art

Tanymova Y.A. Creativity of kazakh artists of contemporary art in the context of world cultural heritage 92

Museum business

Gizatov S.M. Cultural relations between the National museum of the Republic of Kazakhstan and China . 101

Eleusizova K.Zh. Influence of local history museums of Aktobe region on modern ethnoculture 110

Sailau A., Aubakir G. Heritage of the heroes of Syrdarya 121

Sacred geography

Koshman T.V. Cult objects of settled culture as a source of the epoch 129

Tolegenuly K., Kukushkin A.I., Bukeshova G. Place-names of the Tengiz-Korgalzhyn region: based on archival documents of the end of the 19th and the beginning of the 20th century 139

Ақтайлақ Б.Б.

Мемлекет тарихы институты

Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан

e-mail: jastaban1992@gmail.com

АҚМОЛА ЖЕРІНДЕГІ ҚУҒЫН-СҮРГІН ТАРИХЫНАН

Мақалада Ақмола өңіріндегі Кеңес билігінің орнауы және олардың қарсыластарымен жүргізген күресі қарастырылған. Тақырыптың хронологиясы 1917 жылдан 1930 жылға дейінгі мерзімді қамтиды. Ақмола жеріндегі қызылдар мен ақтардың билік үшін таласы жергілікті халықтың берекетін алды. Қарсыластар террорлық әдістерді мейлінше кеңінен қолданды. Халыққа өздерінің талаптары мен қажеттіліктерін орындату үшін аяусыз жазалау саясаты қолданылып келді.

Большевиктер билікке келген соң да қуғын-сүргін саясаты тоқтамады. Ақ гвардияшылардың бұрынғы жақтастарын анықтау және жазалау шаралары жүргізіліп отырды. Енді большевиктер халық арасынан контр-революциялық пиғылды анықтауға кірісті. Кеңестердің кез-келген шешімімен келіспеу «контр-революцияшыл», «ескі тәртіпті аңсаушы» ретінде айыпталуға әкелді. Жергілікті большевиктер тарапынан билікті асыра пайдалану жағдайы жиі орын алды. Бұл халықтың лайықты наразылығын туғызды. Елде орын алған ұжымдастыру мен ашаршылық көптеген адамдардың өмірін құрбан етті. Кеңес билігі осындай дағдарыстық сәтте халыққа нақты көмек болатын шешімдерді ұсына алмады.

***Түйін сөздер:** Ақмола, большевиктер, коммунисттер, террор, қызылдар мен ақтар, тәркілеу.*

1917 жылғы бірінен кейін бірі болған революциялардан кейінгі оқиғалар еліміздің тарихында үлкен із қалдырғаны анық. Ақпан және Қазан төңкерістері халықтың өміріне әртүрлі өзгерістер әкелді. Бұл өзгерістерге халықтың да берген бағасы әртүрлі болды. Қазақ даласы Ақпан революциясын қалай қуанышпен қарсы алса, Қазан көтерілісін сондай қорқынышпен, сақтықпен қарсы алғандығы аңғарылады (Байтұрсынов, 1919).

Бұл мақаламызда біз бүкіл Кеңес Одағын дүр сілкіндірген 1917-1930 жылдардың аралығындағы күрделі өзгерістердің Ақмола қаласы мен оның маңайындағы елді-мекендерде

қалай көрініс тапқанын қарастырамыз. Елімізде саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссиясының жұмысы да бұл бағытта өз жұмысын жүргізіп келеді. Комиссия жұмысынан осы мәселеге қатысты көптеген жайттардың һәм нақақтан құрбан болғандар лайықты бағасын алып, ақталатындығына сенім білдіреміз.

Сонымен, XX ғасырдың басында Ақмола өлкесінде күрделі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер орын алған еді. Билікке келген большевиктер «пролетариаттар диктатурасын» жариялағанымен, Ақмола жерінде сол кездегі қазақ жерінің басым

бөлігіндегідей жұмысшылардың үлесі өте аз болды. 1917 жылға қарай Ақмола қаласындағы 50 өндіріс орындарында 208 адам жұмыс істеген. Жұмысшылардың негізгі бөлігі – 155 адам шағын 21 ұстаханаларда жұмыс істеген. Сонымен қатар, жұмысшылар қаладағы тоғыз кірпіш зауыты, үш сабын қайнату зауыты, екі бу диірмені, т.б. орындарда жұмыс істеген (362 қ., 4 т., 8 іс, 2 п.). Өндіріс орындарында жұмысшылардың қара күші кеңінен қолданған және материалдың жағдайы да төмен болды. Ақмола жерінде ауыл шаруашылығының маңызы жоғары болды.

Қазан революциясы қарсылас ақтар мен қызылдар арасындағы азамат соғысын тұтатты. Бұл қарсыластық Ақмола жерінде де толықтай көрініс тапты. Әсіресе бұл қарапайым халық үшін ауыр салмаққа айналды. 1917 жылдың желтоқсан айында Ақмола қаласындағы билік қарулы күшпен большевиктердің қолына өтті. Большевиктер өлкедегі билікті басып алу кезінде Бірінші дүниежүзілік соғыстан оралғандар мен жергілікті гарнизонның сарбаздарына арқа сүйеді. Ақмоладағы билікті басып алған қарулы топтың басшысы ретінде Нестор Монин, Деодов Кривогуз сынды тұлғалар болған (362 қ., 4 т., 8 іс, 11 п.). Соғыстан оралғандардың арасында патша билігіне наразылардың қатары көп болған. Жалпы айта кететіні, 1917 жылға қарай император II Николайдың біліксіз басқаруының нәтижесінде оның халық арасындағы беделінің мейлінше төмендеп, халық арасында «қанішер Николай» деген атқа ие болғандығы аян.

Билікті күшпен басып алғаннан кейін, көп ұзамай қалада депутаттар кеңесі құрылды. Қалалық депутаттар кеңесінің төрағасы әрі партия ұйымының төрағасы болып Тимофей Бочок тағайындалды. Билікке келген большевиктердің бірден қолға алған ісі – қызыл әскердің жасақтарын құру болды. Ақмола қаласында да қызылдардың әскери күштері құрыла бастады (362 қ., 4 т., 8 іс, 11 п.). Көп ұзамай, олар большевиктердің өлкедегі қуғын-сүргін саясатын жүргізудегі негізгі күшіне айналды.

Биліктің қарулы күшпен ауысуы, ел өмірін астан-кестеңін шығарды. Ауқатты ақмолалықтар мүлкін жаппай тәркілеу науқаны басталып кетті. Тұрғындардың мүлкін тәркілеу науқанының алғашқы құрбандары

көпестер болды. Мәселен, көпес Моисеевтің тәркіленген үйінде қалалық депутаттар кеңесі орналасса, көпес Қалфиннің үйі қызыл әскердің казармасына айналған (362 қ., 4 т., 8 іс, 12 п.).

1918 жылдың 2 наурызында Ақмола қаласында болған уездегі жұмысшылар, шаруалар, солдаттар мен мұсылман депутаттары кеңесінің Бірінші съезінде төменгі қаулы қабылданды:

1) Ақмола уезіндегі барлық саяси және экономикалық билікті жұмысшылар, шаруалар, солдаттар мен мұсылман депутаттары кеңесінің қолына шоғырланады. Депутаттар кеңесі өз қызметін РКФСР-дің (Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасы) Орталық Кеңесінің декреттері мен қаулылары аясында әрекет етеді;

2) Осы себепті 3 наурыздан бастап барлық билік аталған кеңестің қолына көшіп, өмірдің барлық саласын қамтиды;

3) Осыған байланысты қала мен уездегі барлық мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар аталған кеңестің қамқорлығына өтіп, олардың бұдан арғы қызметі кеңестің тарапынан келісілуі қажет.

4) Кеңес билігіне бағынбау мен контрреволюциялық әрекеттер немесе Кеңес билігіне қарсы үгіт-насихаттар жұмысын жүргізгендерді революциялық трибуналдың сотында жауапқа тартып, оларға қарсы қатаң жаза қолданылады (362 қ., 4 т., 9 іс, 8 п.). Қаулының 4 тармағы өлкеде «қызыл террордың» орын алуына әкелді. Адамдардың қай әрекеті «Кеңес билігіне бағынбау», қайсысы «контрреволюциялық», т.с.с. жайттар нақты көрсетіліп, талданып ашылмады.

Ақмолада биліктің большевиктердің қолына өткен сәтте 1918 жылдың 3 наурызында телеграф арқылы Мемлекеттік Думаның атқарушы комитетінің тарапынан самодержавиенің құлағандығы жөнінде ақпарат келді. Ал 20 наурызда Ақмолаға Омбы қаласынан Уақытша үкіметтің уәкілі – прапорщик Е.П. Петров келді. Оның алдына қойған мақсаты Ақмола қаласында жаңа билікті ұйымдастыру болды. Ақмола уезінің атқарушы комитетінің төрағасы болып – дәрігер Ф.И. Благовещенский сайланды. Атқарушы комитеттің жүргізіп жатқан жұмысы мен айналада болып жатқан жағдай жайлы мәліметтерді тарату мақсатымен «Известие Акмолинского Исполнительного

комитета» газеті шығарыла бастады (362 қ., 4 т., 9 іс, 14 п.).

Ақмола уезіндегі атқарушы комитеттің төрағасы – Ф. Благовещенский мен Қалалық депутаттар кеңесінің әрі большевиктік партия ұйымының төрағасы – Т. Бочок арасындағы қарым-қатынас жайлы деректер біздің қолымызға түскен жоқ. Дегенмен, бұл қалада Уақытша үкіметті жақтаған «ақтар» мен «Пролетариат диктатурасын» жақтаған «қызылдар» арасындағы билік үшін таластың алғашқы көрінісі деп топшылаймыз.

Қалай болғанда да, қаладағы билік негізінен большевиктердің қолында болғандығы аңғарылады. Жағдай тек 1919 жылдың жазында өзгеріске ұшырады. Осы жылдың 3 маусымында А.В. Колчактың (1874-1920) әскері жергілікті большевиктерді талқандап, Ақмола қаласын басып алды. Қалалық Кеңес таратылып, депутаттары тұтқындалды (362 қ., 1 т., 232 іс, 6 п.). Тұтқындалғандардың арасында Сәкен Сейфуллин де болған. Ол 1920 жылы ғана Ақмолаға оралды.

Қарсыластардың бір-бірін аяусыздық көрсеткені құжаттардан айқын байқалады. Қаладағы биліктің ауысуы А. Колчак жақтастарының «ақ террорды» ұйымдастыруына әкелді. Ақ гвардияшылдар 1919 жылдың 6 маусымында барлығы 120 адамды қызылдардың жақтасы ретінде айыптап, Есілдің жағасында ату жазасына кесті (ММ 93 қ., 2 т., 8 іс, 76 п.).

Ақ гвардияшылдар большевиктердің жақтаушыларын бүкіл өлкені тіміскілеп жүріп анықтауға тырысқан. Ұсталған большевиктерді Ақмола қаласына жөнелтіп отырған. Бұл жерде оларды тергеп, кейін оларды ату жазасына беріп отырған (362 қ., 1 т., 25 іс, 5 п.).

Ақмола өлкесінде аяусыз қырғын жүріп жатты. 1919 жылдың 25 қарашасында қызыл әскердің командирі Г.Ю. Нейман бастаған дала бригадасы Ақмола қаласын басып алып, қалада большевиктер билігін қайта орнатты (362 қ., 4 т., 8 іс., 13 п.). Енді қызылдардың қарсыластарын аяусыз қуғындауы орын алды.

Кеңес билігі қайта орнағаннан кейін қаладағы кәсіпорындар мемлекет меншігіне алына бастады. Ақмоладағы зауыттарды ұлттандыру Кеңестік халық шаруашылығына (Совнархоз) жүктелді. Ұлттандырудың негізгі себебі – кәсіпорындарда шығатын өнімдердің

спекуляциялық саудасын тоқтату деп түсіндірілді. 1919 жылдың 27 желтоқсанында Ақмола қаласының коменданты Трефиловтың №20 бұйрығына сәйкес қаладағы барлық сабын жасау зауыттары тәркіленді (ММ 96 қ., 1 т., 8 іс, 2 п.).

Ақмола тұрғындары мен бүкіл уез халқына арналған Ақмола уезінің Халық ағарту бөлімінің арнайы бұйрығында оқу-ағарту саласы үшін құнды дүниелерді тәркілеу мәселесі де көтерілді. Ол бойынша: 1) барлық кітаптар мен музыкалық ноталар, 2) музыкалық аспаптар мен олардың жабдықтары, 3) кинематографиялық және фотографиялық аппараттарды жабдықтарымен бірге, 4) театр жабдықтары: костюмдер, париктер, гримм, декорациялар мен т.б. міндетті түрде тіркеу қажет болды. Бұл бұйрықты орындамаған азаматтар Халық ағарту жұмысына зиян келтірушілер ретінде Революциялық трибуналға тапсырылатын (ММ 116 қ., 1 т., 20 іс., 21 п.).

Кеңестердің қарапайым халықты «Революциялық трибуналмен» қорқытуы кең тарады. Сондай-ақ, олар қорқытумен ғана шектелмей, іс жүзінде қатаң жазаларды қолданды. Өлкедегі контрреволюциялық пиғылмен күресу үшін Ақмола уезінің әскери комиссариатының 1920 жылдың 5 наурызындағы бұйрығында соғыс жағдайында контрреволюциялық әрекеттер мен Кеңес билігіне деген кез-келген наразылық жайында баяндап отыру қажеттілігі айтылды. Бұйрық бойынша барлық болыстық комиссарлар аптасына екі рет әскери-саяси мәліметті аса құпия түрде екі нұсқада Ақмола қаласындағы уездік әскери комиссар Копыловқа жөнелтіліп отыруға міндетті болды (ММ 96 қ., 1 т., 8 іс, 12 п.).

1920 жылдың 23 сәуіріндегі Ақмола бекінісі ауданының әскеріне арналған №65 бұйрығына сәйкес ақ әскердің командалық құрамы мен кеңестік билікке қарсы әрекет жасап жүргендерді аяусыз жазалау үшін:

1) Барлық Басшылар мен Комиссарларға Колчак әскерінің бұрынғы офицерлерінің әрекетіне қатаң бақылау орнату;

2) Контр-революциялық әрекет анықталған жағдайда жедел түрде тергеу;

3) Қылмыстық пиғылдың болғандығының аздаған дәлелі болған жағдайда кінәлілерді тұтқындап, дивизияның Революциялық трибуналына жөнелту;

4) Бағынбауға ашық шақыру орын алған жағдайда Әскерді далада басқару туралы ереже (положение о Полевом Управлении войск) негізінде кінәлілерді орнында атып тастау бұйырылды (ММ 96 қ., 1 т., 20 іс, 22 п.).

1920 жылдың 8 қазанындағы Губерниялық атқарушы комитеттің (Губисполком) Президиум отырысында қызыл әскердің қажеттілігіне Уездік атқарушы комитетке (Уисполком) қазақтардан ер-тоқым мен жүгендерді жинап алу туралы тапсырма берілді (ММ 93 қ., 2 т., 8 іс, 235 п.).

Ақмола жерінен қызыл әскердің қатарына сарбаз алу үшін арнайы қаулы қабылданып, жергілікті халықтың арасынан әскерге ер адамдар алына бастады. Азамат соғысы жылдарында жергілікті халық өкілдерінің барлығы майданға құлшынып тұрмағандығын мұрағат құжаттарынан байқауға болады. Елорданың мемлекеттік мұрағатында әртүрлі жағдайларды алдыға тартып, қызыл әскердің қатарына қосылудан бас тартқан адамдардың құжаттары сақталған. Әскер қатарына барудан бас тартқан «дезертирлардың» жеке істерін қарастырған кезінде қызылдардың тарапынан көптеген озбырлықтардың болғандығын байқаймыз. Әскерге шақыру пунктерінің қызметкерлері қызыл әскердің қатарына қосылмағандардың барлығын «дезертир» деп танып, оларды жан-жақты қудалауға ұшыратқан. «Дезертир» деп танылғандардың арасында денсаулығына байланысты төсек тартып қалғандар мен біреудің жалғыз баласы да болған. Істің мән-жайын анықтамай, оларды әскерге күштеп әкетіп отырған. Осының салдарынан қызыл әскердің арасында қатерлі әрі жұқпалы ауруларға шалдыққан адамдар да болды. Олардың майданда шайқасуы былай тұрсын, әскер арасында аурудың тарауына себепкер де болуы мүмкін еді. Мұның өзі азамат соғысы жылдарында Ақмола жерінің халқы да Қазақстанның өзге де аймақтарындағыдай үлкен қысымға ұшырап отырғандығын көрсетеді (ММ 96 қ., 1 т., 25 іс).

1920 жылдың 27 тамызында орын алған Ақмола қаласындағы большевиктердің РКП (Ресей коммунистік партиясы) бюросының отырысының №44 хаттамасында «Қызыл әскердің қатарына қазақтарды шақыру» мәселесі қарастырылды. Бұл отырысқа Ақмола қаласының Алеев, Аубакиров, Манасыпов деген коммунистер қатысты. Хаттамаға назар

аударатын болсақ, бұл отырысқа жоғарыда көрсетілген үш тұлға ғана қатысқан. Алеев есімді адам отырыстың төрағасы, ал Манасыпов хатшы болған. Осы үш адам Ақмола жеріндегі қазақтар арасынан Қызыл әскердің қатарына сарбаз алу мәселесін шешті. Осы үш адам төмендегі шешімді қабылдайды:

– қызыл әскердің санын ұлғайту үшін бар мүмкіндікті пайдалану;

– әскер қатарына шақыру қазақ тілінде жүргізілу керек;

– қазақтар тұратын болыстарға қазақ тілін меңгерген партия қызметкерлерін нұсқаушы ретінде жіберу (ММ 96 қ., 1 т., 52 іс, 12 п.). Елдегі азамат соғысына қазақтарды тартудың осындай амалдары жүргізілді.

Қызыл әскердің қатарына алынған қазақтар Бийскідегі (Алтай аймағы) Қырғыз полкін (авт. – Қазақ полкін) толықтырып отырды. Осылайша қызыл әскердің қатарына шақырылған Ақмола өлкесінің қазақтары 20-30 адам болып Ақмоладан-Бийскке аттанып отырды (ММ 96 қ., 1 т., 26 іс).

Азамат соғысы жылдарында ақтар мен қызылдар бір-бірінің қанын аяусыз төгіп, мал-мүлкін талан-таражға салып отырған. Тіпті қарсылас әскердің қатарынан кетсе де, бұрынғы ісі үшін кейін жазаланған. Бір кездері ақтарды қолдап, солардың жағында шайқасқан адамдар кейін бейбіт өмірге оралса да, олар большевиктердің тарапынан кешірілмеді. Бұрынғы істері үшін «контр-революцияшыл» деп айыпталып, отбасымен бірге қуғын-сүргінге ұшырады.

Мәселен, Ақмола уезінің комиссариаты ақ әскердің қатарында болған тұлғалардың мал-мүлкін тәркілеу жөнінде нұсқаулықты жиі шығарып отырған. Осындай нұсқаулықтың бірі, кезінде ақ әскердің қатарында болған Сенокосная ауылының тұрғыны Алексей Комаровтың мүлкін тәркілеу туралы. А. Комаровтан тәркіленетін мүлктің арасында: 5 түйе, 5 жылқы, 2 арба, 2 шана, 2 қазақи ертоқым, 3 мылтық, 1 жазу аспабы мен әртүрлі тұрмыстық заттар болған. Тәркіленген заттарды Ақмола қаласына жөнелткен (ММ 96 қ., 1 т., 45 іс, 23 п.).

Кеңес билігі өлкедегі еңбек қатынастарына да өзгерістер енгізді. Ақмола уезінің Жалпы еңбек борышы бойынша комитеттің №12 бұйрығына сәйкес, Ақмола қаласының ауқатты адамдары үй қызметкерлерін бұйрық

шыққаннан кейінгі үш күн ішінде жергілікті партия бөлімінде тіркеуге міндеттелді. Үй қызметкерлерін мерзімінде тіркемеген ауқаттылар бұйрыққа бағынбағандар әрі еңбекшілерді қанаушы ретінде жазаланады деп қорқытылды. Бұйрыққа бағынбағандарға ақшалай айыппұлдан бастап бар мүлкін тәркілеуге дейінгі жаза қолданылып отырды (ММ 96 қ., 1 т., 23 іс, 483 п.).

Террорлық сипаттағы жазалауға қарамастан, Кеңес билігіне қарсылық халық арасында айқын байқалды. Наразы ақмолалықтардың арасында биліктің әділетсіздігінен жапа шеккендер көп еді. 1920 жылдың 28 қарашасында Ақмола қаласының гарнизоны бойынша №140 бұйрық шықты. Бұл бұйрықта қаланың телефон желісін бүлдіру мәселесі мен оған қарсы әрекет ету айтылды. Азамат соғысы кезінде Ақмола уезіндегі большевиктерге қарсы мұндай наразылықты тоқтату үшін большевиктер барынша аяусыз жаза – ату жазасын қолданып отырды. Жоғарыда көрсетілген бұйрықта соғыс жағдайына байланысты телефон желісін бүлдіру немесе үзу кезінде ұсталған адамдарды еш тергеусіз ұсталған орнында атып тастау бұйрықталды. Бұйрыққа Ақмола қаласының атқарушы комитеттің төрағасы Коротков пен Ақмола гарнизонының басшысы Маркин-Вяльцев қол қойған (ММ 96 қ., 1 т., 23 іс, 657 п.).

Кеңес билігі ауқатты халық өкілдерін пролетариаттың «таптық жауы» ретінде көргені белгілі жайт еді. Қауіп олардың мүлкіне ғана емес, тіпті өміріне де төнген еді. Сондықтан олардың Кеңес билігіне қарсылық көрсетуі түсінікті. Кеңестер уез халқының арасында колхоздарды ұйымдастыруды қолға алған кезде ауқатты адамдардың қарсылығына ұшырап отырған. Осындай топтың бірі – Кирилл, Степан, Агапий, Константин деген ағайынды Гаращенколар болған. Олар «осы қиналғанмыз жетер» деп халықты колхоздарға кірмеуге шақырған. Кеңес билігіне деген мұндай қарсылық та большевиктер тарапынан жазаланып отырды (ММ 106 қ., 1 т., 13 іс, 69 п.).

1925 жылдың 1 желтоқсанында Бесінші өлкелік партия конференциясының шешімі бойынша қазақ кедейлерінің ортасында байларға қарсы әрекет ететін қоғамдық ұйымды құру қолға алынды. Бұл қоғамдық

ұйым Қосшы Одағы деген атқа ие болды. Қосшы Одағының Ақмола уезіндегі бюросы 1926 жылдың 23 сәуірінде ұйымдастырылды. Бюроның құрамына Ақмола уезінің атқарушы комитетінің атынан Қоянбаев, Жалпыодақтық Коммунистік партияның уез комитетінен Данияров, Мыңбаев, жер мен орман жұмысшыларының одағынан Хасенов және уездік шаруалар комитетінен Алақүшіков кірді (ММ 124 қ., 1 т., 2 іс, 23 п.).

Халық шаруашылығын колхоздарға біріктіру қарапайым халықтың наразылығын туғызып отырды. Кедейлер олардан мал-мүлктің бәрібір күшпен тартып алынатынына көздері жеткен соң, барлығын сата бастаған. Мәселен, Маринка ауылдық кеңестің төрағасы Кобзарь өзінің мал-мүлкін сатып жіберген. Бұл жайлы білген ауыл шаруаларының барлығы өздерінің малын сата бастаған. Осының салдарынан келесі жылы шаруашылыққа пайдаланатын мал қалмай, егін жерінің жыртылмай қалу қаупі туындаған (ММ 106 қ., 1 т., 13 іс, 68 п.).

Ақмола округындағы байлардың мүлкін тәркілеу мәселесі жайлы деректерге назар аударатын болсақ, 1928 жылдың 5 қыркүйегінде «Советская Степь» газетінде жарық көрген Қазақ Орталық атқару комитеті (КЦИК) мен Қазақ АКСР-інің Халық Комиссарлары Кеңесінің (СНК) 1928 жылдың 27 тамызында жарияланған декретіне сай байлар мен кулактардың мал-мүлкін тәркілеу жөнінде әрекеттер қолға алына бастады (ММ 106 қ., 1 т., 85 іс, 114 п.).

1928 жылдың 26 қыркүйегінде Ақмола қаласында округтың Кеңестің атқарушы комитетінің президиумы қаулы шығарды. Бұл қаулы бойынша хандар мен сұлтандардың, билер мен болыс басқарушыларының ұрпақтары және атағы мен ықпалы жоғары болған ірі байлар, сонымен бірге қазақ ауылдарының кеңестенуі (советизация) мен мәдени-экономикалық дамуына кедергі жасап, антикеңестік бағытта әрекет еткен адамдарды мал-мүлкін тәркілеп, округтан тыс жерге жер аудару жүргізіле бастады (ММ 106 қ., 1 т., 85 іс, 195 п.).

Байлардың мүлкі тартып алынғаннан кейін, оларды отбасымен бірге күштеп басқа жерлерге көшіру жүргізілді. Ақмола округында мүлкі тәркіленіп, көшірілуге тиіс болған байлар мен олардың отбасы мүшелері

жайлы деректерге назар аударсақ, округ бойынша 52 адам бай ретінде анықталған екен. Бұл елу екі адамның барлығы мүлкінен айырылғаннан кейін, өздерінің отбасы мүшелерімен бірге Гурьев қаласына (қазіргі Атырау қаласы) көшірілуге тиіс болды (ММ 106 қ., 1 т., 85 іс, 114 п.).

Кеңес билігінің тарапынан бай болып танылған адамдар бұл жағдаймен келіспейтіндігін айтып, Ақмола округының прокуратурасына арыздарын жазмен болды. Олар өздерінің бай ретінде танылуға ешқандай негіз жоқтығына заң жүзінде дәлелдеуге тырысып бақты. Алайда олардың арызы ескерусіз қалып отырған. Округтік прокурор Құлымбетовтың Әкімшілік бөлімнің бастығына жазған жедел хатында: «жер аударылуға тиісті байларды Гурьев қаласына жөнелтілу үшін күзетуші жасақты ұйымдастыру Сізге міндеттеледі», – деп жазған (ММ 106 қ., 1 т., 85 іс, 178 п.).

Округтік прокурор Құлымбетовтің тарапынан осыған ұқсас нұсқаулықтар жиі беріліп тұрды. Бай болып танылған адамдар малынан айырылса да, туған жерінен кеткісі келмеген. Алайда кеңес билігінің өкілдері тарапынан оларға қарсы күш қолданылып, жер аударылды.

Кеңес билігінің өкілдері тарапынан өз билігін пайдаланып, халыққа қысым көрсетіп отырған. Мәселен, «Новая Степь» газетінде бұл жайлы бірнеше мәліметтер жарық көріп тұрған. Сондай оқиғалардың бірі Софиевка селосында орын алды. Бұл жерге келген Ключник деген халық тергеушісі ауыл тұрғындарын балағаттап, «барлық оңбағандарды ату қажет» деп көзіне іліккендердің бәріне жәбір көрсеткен (ММ 106 қ., 1 т., 13 іс, 67 п.).

Бірінші дүниежүзілік соғыс пен одан кейін орын алған революциялық қозғалыстар мен азамат соғысы өлкенің шаруашылығын мүшкіл жағдайға әкелді. Ақмола уезінде қазақтар мен орыстар қоныстанған аймақтар осының зардаптарын ұзақ уақыт өз бастарынан кешіп келді. Мал шаруашылығы мен егін шаруашылығы үлкен шығындарға ұшырап, халықтың аштыққа ұшырауына әкелді. Оның үстіне Ақмола уезінде 1923 пен 1924 жылдарда егіннің дұрыс өспеуі жағдайды тіптен қиындатып жіберді. Осының салдарынан аштыққа ұшыраған халық саны деңгейі артумен ғана болды. Үкіметке өз мұқтаждықтарын

айтып, аштық қауіпінен құтқару өтініштері жиілеген кез осы еді (ММ 93 қ., 1 т., 16 іс, 14 п.).

Жалпы аштық жағдайы бұл кезде Қазақстанның біршама жерін қамтыған еді. Малынан айырылып, өлім қауіпі туған халық аман қалу үшін қалаларға қарай жол бастаған. Осындай халық аштыққа ұшыраған жерлердің бірі Ақмола уезінің жері болды. Аштық қауіпінен құтылу үшін халық Ақмола қаласына ағылды. Алайда большевиктер аштыққа ұшыраған халыққа толыққанды көмек көрсете алмаған.

Ашыққан халыққа көмек көрсету үшін кеңестер діни қызметкерлердің көмегіне де жүгінген. 1921 жылдың 15 қарашасында Ақмола губерниясының Ашыққан халыққа көмек көрсетудің төтенше комиссиясы Ақмола округының қазысы Магди Макуловқа хат жолдаған. Бұл хатта Магди Макуловтың ашыққан халыққа көмек көрсету үшін округтың қазақтары арасында жәрдем жинауға шақыру айтылды. Сонымен қатар, Ақмола қаласының имамына ашыққандарға көмек ретінде қайыр садақа жинауға жәрдемдесу жөнінде айтылды (ММ 112 қ., 1 т., 2 іс, 166 п.).

1922 жылдың 26 ақпанында Орталық атқарушы комитеттің қаулысында ашыққан шаруалардың пайдасына шіркеудің мүлкін тәркілеу және есепке алу қолға алынды. Осы мақсатпен Ақмола уезінің атқарушы комитетінің жанынан арнайы комиссия құрылды. Комиссияның құрамына Уездік атқарушы комитеттің, Ашыққандарға көмек көрсету комитетінің, қаржы бөлімінің және діндарлар тобы – шіркеу кеңесінің өкілдері кірді. Комиссия Ақмола қаласы мен уездің ауылдарындағы мешіттер, шіркеулер, синагогалар мен өзге де құлшылық орындарын және дін қызметкерлерінің мүлкіндегі барлық бағалы заттарды есепке алып, тәркілеп отырды. Тәркілеудің басты мақсаты жоғарыда көрсетілген аштыққа ұшыраған халыққа көмек көрсету деп түсіндірілді (ММ 112 қ., 1 т., 2 іс, 49 п.).

Тақырыпқа қатысты деректермен жұмыс кезінде кеңестердің билікке келген алғашқы жылдарында іс қағаздарды жүргізу кезінде біршама қиындықтардың болғаны байқалады. Ресми іс қағаздарды жүргізу үшін қарапайым қағаздың өзі тапшы болған. Осыған байланысты большевиктер империялық кезеңдегі бланктер мен патша шенеуніктерінің қызметтік

қағаздарын пайдаланған. Біздің тарапымыздан деректерді қарастыру кезінде ХХ ғасырдың 20-жылдарындағы большевиктердің ресми қағаздарында олардың қызметі мен коммунизм идеясына қатысты мәліметтер берілсе, парақтың екінші жағында «Милостивый Государь Император...» сөздерінен басталған патша заманының құжатын көруге болады. Қағаздың бетінде осындай кереғарлық орын алып отырған. Қағаз түгілі, халық өміріне қажетті көптеген тауарлардың жоқшылығы большевиктер тарапынан мойындалып, мұның бәріне «спекулянттар», «арамза байлар» кінәлі деп айыпталды (ММ 106 қ., 1 т., 13 іс, 69 п.).

Іс-қағаздарды жүргізудегі үлкен мәселе – қазақ тіліндегі құжат айналымының мүлдем болмауы еді. Бұл жергілікті қазақ халқына жаңа қаулы мен декреттер турасында хабардар болуға мүмкіндік бермеді. Қазақстан Орталық атқару комитетіне (КазЦИК) жазылған

хаттардың арасында ауыл қазағының қандай заң-ережелердің шығып жатқанынан бейхабар екендігі және оның басты себебі Ақмола ауданының атқару комитетінің жұмысы 100 % орыс тілінде ғана жүргізілетіндігі деп көрсетілген (5 қ., 21 т., 47 іс.). Бұл өз кезегінде Орталық және жергілікті атқару комитеттерінің заңдары мен ережелерін білмегендіктен оны орындамағаны немесе бұзғаны үшін жазалануына алып келетіні сөзсіз еді.

Ақмола жерінде большевиктердің билігі күшпен орнатылды. Сондай-ақ, билікке келгеннен кейін де олар «халық жауларымен» күресті іздіксіз жүргізумен болды. Бұл мақаламызда біз Ақмола жеріндегі қуғын-сүргіннің 1917 жылдан 1930 жылға дейінгі қуғын-сүргін саясатын қарастыруға тырыстық. Бұл жөнінде әлі де зерттеу жұмысын жүргізу қажет. Ақтаңдақ қалпында қалып отырған мәселелер жетерлік.

Әдебиеттер

1. Байтұрсынов А. Революция и киргизы // Жизнь национальностей, 1919, 3 августа. – С.20-37.
2. Нұр-Сұлтан қаласының Мемлекеттік мұрағаты 362 қ., 4 т., 8 іс.
3. Нұр-Сұлтан қ. ММ 362 қ., 4 т., 9 іс.
4. Нұр-Сұлтан қ. ММ 362 қ., 1 т., 232 іс.
5. Нұр-Сұлтан қ. ММ 93 қ., 2 т., 8 іс.
6. Нұр-Сұлтан қ. ММ 362 қ., 1 т., 25 іс.
7. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 8 іс.
8. Нұр-Сұлтан қ. ММ 116 қ., 1 т., 20 іс.
9. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 20 іс.
10. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 25 іс.
11. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 52 іс.
12. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 26 іс.
13. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 45 іс.
14. Нұр-Сұлтан қ. ММ 96 қ., 1 т., 23 іс.
15. Нұр-Сұлтан қ. ММ 106 қ., 1 т., 13 іс.
16. Нұр-Сұлтан қ. ММ 124 қ., 1 т., 2 іс.
17. Нұр-Сұлтан қ. ММ 106 қ., 1 т., 85 іс.
18. Нұр-Сұлтан қ. ММ 93 қ., 1 т., 16 іс.
19. Нұр-Сұлтан қ. ММ 112 қ., 1 т., 2 іс.
20. ҚР Орталық мемлекеттік мұрағаты (ОММ) 5 қ., 21 т., 47 іс.

References

1. Baitұrsynov A. Revolúsiá ı kirgızy // Jızn natsionalnostei, 1919, 3 avgýsta. – S.20-37.
2. Nur-Sultan qalasynyń Memlekettik muraǵaty 362 q., 4 t., 8 is.
3. Nur-Sultan q. MM 362 q., 4 t., 9 is.
4. Nur-Sultan q. MM 362 q., 1 t., 232 is.
5. Nur-Sultan q. MM 93 q., 2 t., 8 is.
6. Nur-Sultan q. MM 362 q., 1 t., 25 is.
7. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 8 is.
8. Nur-Sultan q. MM 116 q., 1 t., 20 is.
9. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 20 is.
10. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 25 is.
11. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 52 is.
12. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 26 is.
13. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 45 is.
14. Nur-Sultan q. MM 96 q., 1 t., 23 is.
15. Nur-Sultan q. MM 106 q., 1 t., 13 is.
16. Nur-Sultan q. MM 124 q., 1 t., 2 is.
17. Nur-Sultan q. MM 106 q., 1 t., 85 is.
18. Nur-Sultan q. MM 93 q., 1 t., 16 is.
19. Nur-Sultan q. MM 112 q., 1 t., 2 is.
20. QR Ortalyq memlekettik muraǵaty (OMM) 5 q., 21 t., 47 is.

Актайлак Б.Б.

Институт истории государства
г. Нур-Султан, Казахстан
e-mail: jastaban1992@gmail.com

ИЗ ИСТОРИИ РЕПРЕССИВНОЙ ПОЛИТИКИ В АКМОЛЕ

В статье рассматривается установление советской власти в Акмолинском регионе и борьба советской власти с противниками. Хронология темы охватывает период с 1917 по 1930 годы. Борьба красных и белых за власть в Акмолинском крае принесла местному населению много бед. Противники широко использовали методы террора. Для достижения своих требований и удовлетворения потребностей применялась беспощадная карательная политика по отношению к народу.

Большевики не прекращали политику репрессий даже после установления их власти. Проводились мероприятия по выявлению и наказанию бывших сторонников белогвардейцев. Теперь большевики стали выявлять контрреволюционный умысел среди населения. Несогласие с любым решением Советов приводило к обвинениям таким как «контра», «сторонник старого порядка» и т.д. Нередки случаи злоупотребления властью со стороны большевиков на местах. Это вызвало заслуженное и ожидаемое недовольство населения. Коллективизация и голод, имевшие место в стране, принесли в жертву множество жизней. Советские власти не могли предложить решения, которые могли бы оказать реальную помощь населению в такой кризисный момент.

Ключевые слова: Акмола, большевики, коммунисты, террор, красные и белые, конфискация.

Aktailak B.B.

Institute of History of the State
Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: jastaban1992@gmail.com

FROM THE HISTORY OF REPRESSIVE POLICY IN AKMOLA

The article discusses the establishment of Soviet power in the Akmola region and their struggle with their opponents. The chronology of the theme covers the period from 1917 to 1930. The struggle of the Reds and Whites for power in the Akmola region brought many troubles to the local population. Opponents widely used methods of terror. To achieve their demands and meet their needs, a merciless punitive policy was applied towards the people.

The Bolsheviks did not stop the policy of repression even after the establishment of their power. Measures were taken to identify and punish former supporters of the Whites. Now the Bolsheviks began to reveal counter-revolutionary intent among the population. Disagreement with any decision of the Soviets led to accusations as «contra», «supporter of the old order», etc. There are frequent cases of abuse of power by the Bolsheviks in the localities. This caused a well-deserved and expected discontent of the population. The collectivization and famine that took place in the country sacrificed many lives. The Soviet authorities could not offer solutions that could provide real assistance to the population at such a moment of crisis.

Keywords: Akmola, Bolsheviks, communists, terror, reds and whites, confiscation.